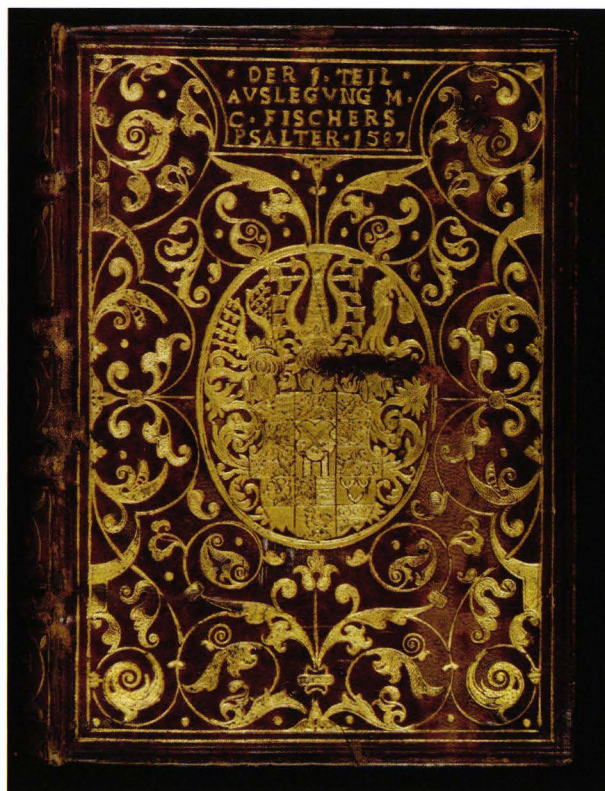

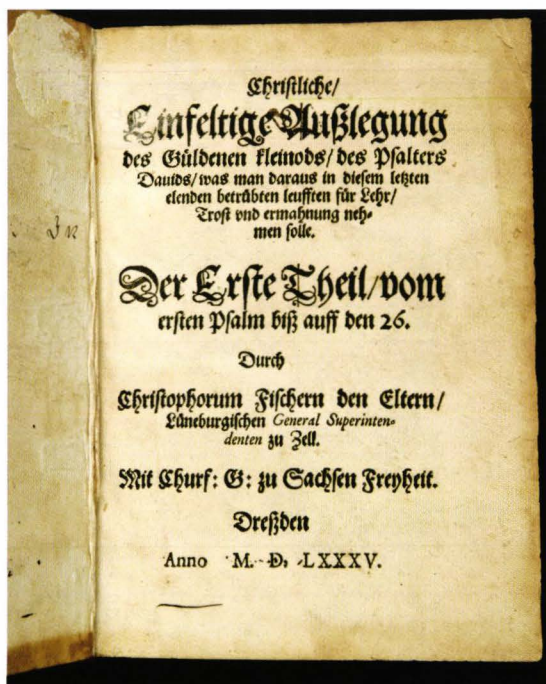
Ett okänt bokband av Kaspar Meuser

I Norden innebar Mikael Agricolas tid en litteraturens blomstring och en stor ökning av antalet tryckta böcker. Denna artikel behandlar ett verk från början av nya tiden och frågor anknutna till bokbandets attribuering.¹ Boken tillhör Finlands nationalbiblioteks samlingar och den har donerats till Helsingfors universitet som en del av Vetenskapsakademiens i S:t Petersburg donation år 1829. Innan dess har boken tillhört de kurländska hertigarnas bibliotek² och härstammar från Dresdens hovbibliotek i Sachsen på 1500-talet.

*Christoph Fischer. Christliche
einfeltige Auslegung des gülden
Kleinods, des Psalters Davids [---].
1585. Finlands nationalbibliotek,
MD. 754. II.12.*

Foto: Finlands nationalbibliotek.

Christoph Fischer. Christliche einfeltige Auslegung des guldnen Kleinods, des Psalters Davids [---]. 1585. Finlands nationalbibliotek, MD. 754. II.12. Titelblad.

Foto: Finlands nationalbibliotek.

I samband med grundandet av Helsingfors universitetsbibliotek erhöill man år 1829 en av de största donationerna av Vetenskapsakademien i S:t Petersburg. I donationen ingick även de kurländska hertigarnas bibliotek.³ Det finns ingen exakt uppgift om hur de kurländska hertigarnas bibliotek kom till S:t Petersburg, men man har dryftat möjligheten att Anna Ivanovna, den blivande kejsarinnan, donerade biblioteket till sin kusin Peter den store. Anna Ivanovna var gift med hertigen av Kurland Friedrich Wilhelm, men år 1711 dog hennes man och Anna Ivanovna blev änka. Man antar att gåvan till tsaren gjordes år 1714. Johann Backmeister, Ryska vetenskapsakademiens historiker och bibliotekarie, har även dokumenterat detta på samma vis.⁴ Den tyska diplomaten Weber som bodde i Ryssland, har skrivit att donationen gjordes år 1716. Peter den stores edikt från år 1714 hänvisar dock till att donationen gjordes samma år.⁵

De kurländska hertigarnas bibliotek splittrades sedan i Vetenskapsakademiens bibliotek i S:t Petersburg. 900 böcker ur det forna biblioteket tillhörande de kurländska hertigarna är identifierade i Finlands nationalbibliotek, i huvudsak verk gällande teologi och juridik. Största delen av dessa är luthersk, teologisk litteratur från Nordtyskland. Ca 250 verk härstammar från 1500-talet. I de flesta böckerna finns anteckningar gjorda av de kurländska hertigarna och även tidigare ägares handskrivna anteckningar.⁶ Det finns inga uppgifter om hur och varför Nationalbibliotekets bok kommit från hovet i Dresden till

de kurländska hertigarnas bibliotek. I samband med detta kvarstår en mängd frågor. Boken ingick i en serie psaltare bestående av sex delar: hur och i vilket sammanhang kom den första delen av de psaltare som tillhört furstarna vid hovet i Dresden till de kurländska hertigarnas bibliotek? De kurländska hertigarna var hemma från Tyskland och de hade flera kontakter till de tyska hoven under denna tid. Därför kunde man anta att boken via dessa kontakter via hoven kommit till de kurländska hertigarnas bibliotek. Det finns dock inga bevis för detta. Kom alla sex delar eller endast den första delen till de kurländska hertigarnas bibliotek? Såvida hela psaltarserien fanns i de kurländska hertigarnas bibliotek, blev serien inte heller splittrad i Vetenskapsakademiens bibliotek i S:t Petersburg. Är det på basen av detta möjligt att dra den slutsatsen att endast den första delen fanns i de kurländska hertigarnas bibliotek? Ifall där trots allt fanns hela serien, vad hände med de övriga fem delarna? Bokens upplaga härstammar från år 1585. Den är tryckt i Andreas Morgenrods boktryckeri i Dresden och är ett av de få till våra dagar fullständigt bevarade exemplaren i hans produktion. Boken har tillhört Christoph Fischers Davids psaltarserie i sex delar, som utkom under åren 1585–1587, och är den första delen av denna serie.⁷

Andreas Morgenrodt

Man känner alltså till att Andreas Morgenrodt hade ett boktryckeri i Dresden, men om tryckeriets verksamhetsår finns det olika uppgifter beroende på källa. I Christian Schottgens katalog över boktryckare i Dresden⁸ framgår att Morgenrodt var boktryckare vid kurfursten Christian I:s hov och att han dog år 1586.⁹ Troligen verkade han en mycket kort tid på grund av att det finns väldigt få uppgifter om honom i boktryckarnas kataloger eller så saknas de helt och hållet. I Christian Schottgens katalog över boktryckare i Dresden nämns Morgenrodt endast i samband med den kända boktryckaren Gimel Bergen. Där står att Gimel Bergen blev hovets boktryckare efter Andreas Morgenrodts död år 1586.¹⁰ Under Morgenrodts spalt står följande: “Ist nur in Gimel Bergens Leben da gewesen, ich [Ch. Schottgen] kann aber nicht sagen, dass ich ein Werk von ihm gesehen.”¹¹ Enligt Josef Benzing verkade boktryckeriet åren 1580–1585 och Morgenrodts dödsår antas vara år 1585.¹² Christoph Reske har antecknat att Morgenrodts boktryckeri skulle ha funnits i Dresden åren 1583–1587.¹³ I Herzog August bibliotek i Wolfenbüttel finns en anteckning att tryckeriet skulle ha verkat åren 1580–1586.¹⁴

Endast en liten del av Morgenrodts tryckeriproduktion har bevarats till modern tid. I katalogen från år 1588 nämns en psaltarserie gjord av Nikolaus Selnecker. Serien utkom åren 1584–1585.¹⁵ Verket har inte bevarats till vår tid. Av Schottgens katalog framgår att man varken kände till Andreas Morgenrodt

eller hans produktion på 1700-talet. Hans tryckalster nämns inte i katalogen. Enligt Benzings namnlista känner man till upplagor från åren 1583 och 1585, men närmare uppgifter saknas och inga tryckare eller rubriker nämns. Benzing nämner inte heller Fischers Davids psaltare. I Reskes katalog känner man till tre upplagor tryckta av Morgenrodt av vilka en är Davids psaltare,¹⁶ den andra en bok i aritmetik utan titelblad från år 1583,¹⁷ som finns i universitetsbiblioteket i Halle, samt en tredje – en gravpredikan från år 1584 som finns i Hertzog August Bibliothek i Wolfenbüttel.¹⁸ Enligt uppgift finns Davids psaltare i fem bibliotek och alla har sex delar.¹⁹ Dessutom finns första delen av serien av Davids psaltare i Finlands nationalbibliotek.

Under Christian I:s tid gjorde man en katalog över de band som gjorts i det furstliga hovbinderiet. I katalogen finns uppgifter om bandens läderfärger, dekor, beslag m.m. och i katalogen antecknades även uppgifter om det tryckta verket. I katalogen från år 1588 finns en uppgift om att det fanns 19 exemplar av Fischers psaltare i biblioteket – det är en stor mängd per upplaga.²⁰

I katalogen finns uppgifter om hur varje sexdelade psaltarserie är bunden. Det framkommer att böckerna – trots att de tillhör samma serie – kan vara bundna på olika sätt, i olika färg och med olika material. Till exempel de böcker som i katalogen är numrerade 76–81 är i kvarto, av vilka den första och den femte delen är överdragna med rött läder och dekorerade med förgyllningsteknik, medan den andra och den fjärde delen är överdragna med gult läder och dekorerade med förgyllningsteknik och den tredje och den sjätte delen är överdragna med läder i violett och blått samt dekorerade med förgyllningsteknik. I böckerna finns även tillagt vem som gjort boken, titeln samt de år de utkommit: ”[---] 76.77.78 Auslegung des psalters Davids / 79.80.81 durch M. christoff fischer. 4°. Dresden 85 / 1 et 5 pars rot leder schon vergult 86 / 2 et 4 pars gelb leder vergult 87 / 3 et 6 pars viol blau leder vergult [---].”²¹ Denna serie är bunden med mycken variation medan de andra 18 inom serien liknar varann. Tre serier är överdragna med rött läder och dekorerade med förgyllningsteknik på dylikt vis. Av dem bär en kurfurstens vapen: ”[---] 82.83.84. Idem liber alle 6 thell in rot / 85.86.87. leder vergult mit churff. wappen [---].”²² Angående de övriga 18 serierna har inte nämnts att man i dekorationen skulle ha använt kurfurstens vapen. Det är möjligt att boken som bevarats i Finlands nationalbiblioteks samlingar har tillhört denna serie, ty den är den enda serien i katalogen som har vapen som dekoration. I katalogen framgår att Fischers Davids psaltare bundits åtta på en gång i vitt pergament, av vilka man i tre fall nämnt att dekoren är gjord med förgyllnings-teknik – gällande de övriga saknas uppgifter ifråga om dekoren. Pergamentbanden är ofta dekorerade på ett mycket enkelt sätt, med en smal ram i vars hörn och centrum det förekommer små enstaka plåtstämplor. Två gånger har man antecknat ”schlecht” (dåligt) gällande pergamentserien. Huruvida det är bokbindarens²³

anteckning angående hur serien lyckats eller om det betyder något annat – känner man inte till. En gång har det antecknats att bokbanden har läderremmar med metalldelar: "[---] 178. 179. 180 Idem liber in 7 theil gebunden / 181.182.183 weis pergamen[t] vergult, mit riemen / 184 vndclausuren [---].” Serien är bundna sex åt gången i vitt läder, troligen svinläder. Baksidorna av dessa band är kulörta, ibland har de metallbeslag, men man vet inget om dekoren. Band överdragna av svinläder lämnades inte utan dekor, vilket var möjligt då det gällde pergamentband. Därför kan man anta att banden var dekorerade med blindtrycksteknik. De två sista serierna innehåller sju delar istället för sex. Det är sannolikt att en del finns i två exemplar. Bokbindaren, då Kaspar Meuser, har bundit serierna av Davids psaltare på ett mycket enkelt sätt – de flesta är pergament- och svinläderband, som är dekorerade på enkelt manér. Endast fyra serier är bundna som lyxband. Särskilt intressant är den förstnämnda serien i katalogen – den består av tre olika färgade band som är dekorerade med förgyllningsteknik. Tre exemplar, som är överdragna med rött läder och dekorerade med lyxig förgyllningsteknik är troligen bundna för kurfurstens bibliotek.

Troligen har hela verket tillhört ny modern litteratur, som producerats med stöd av kurfursten. Därför är verket tryckt i hovtryckeriet och bundet i hovets bokbinderi. Om man tar i betraktande att verket var i kvarter och till största del bundits in mycket enkelt, kan man antaga att psaltarserien var avsedd för aktivt bruk och spridning. Det är även möjligt att en del exemplar var ämnade som gåvor, men detta var inte orsaken till att man tillverkade en så stor mängd exemplar.²⁴

I katalogen av år 1595 nämns ytterligare fem exemplar av samma upplaga – dessutom har man antecknat att en del av böckerna i samlingen är ämnade att vara donationer. 300 år senare, på 1800-talet, beskrivs endast två av upplagorna av Fischers psaltare.²⁵ Bokens status som gåvoexemplar kan även förklara varför den hamnat i de kurländska hertigarnas bibliotek. Å andra sidan berättar de handskrivna anteckningar som finns i boken, om andra orsaker till att den först kommit till de kurländska hertigarnas bibliotek och sedermera till S:t Petersburg samt slutligen till Helsingfors. På samma sätt berättar det med hertigarnas vapen försedda, utsökt fina bokbandet om sina ägare. På basen av den lyxiga dekoren och de handskrivna anteckningarna kan man dra den slutsatsen att boken ursprungligen bundits in för kurfursten eller som gåva. Det är sannolikt att den för kurfursten bundna psaltarserien i sex delar varit likadan.²⁶

De handskrivna anteckningarna visar att boken tillhört flera olika personer. Boken är bunden år 1587, då kurfursten Christian I (levde 1560–1591) regerade. På bokens titelblad har det gjorts en anteckning på kurfursten Christian I:s begäran, att han har godkänt boken: ”Mit Churf: G: zu Sachsen Frey-

heit.”²⁷ På dessa grunder kan man dra slutsatsen att boken även är bunden för honom; senare tillhörde boken hans son Christian II (levde 1583–1611) och dennes hustru Hedwig (levde 1581–1641). Bevis för detta är de handskrivna anteckningarna på bokens sista blad som saknar pagina. Anteckningen som rör kurfursten Christian II:s hustru Hedwigs härstamning härrör sig från år 1606: ”Hedwig geborene aus königlichem / Stammen zu Dennemarcken / Churfürstin zu Sachsen”. Hedwig av Danmark var dotter till den danske kungen Fredrik II.²⁸ Från samma år härstammar också Christian II:s signering: ”Wehm Gott nicht soll (sole) der feldt.” Anteckningarna är troligen gjorda på begäran av såväl fursten som furstinnan. På baksidan av samma blad finns en mycket sliten anteckning, som lyder: ”18. martz [---].” Nere på baksidan av bokens frampärm finns en handskriven anteckning, som är fuktskadad. Endast namnet är synligt: ”hedwig”.

Christoph Fischer

Psaltarens skapare, Christoph Fischer (ca 1519–1597), var luthersk teolog och känd som textskrivare till psalmer. Fischer studerade i Wittenberg och bodde i Martin Luthers hus samt var hans assistent. I hans bekantskapskrets ingick även Philip Melancthon. Senare arbetade Christoph Fischer i Celle som hudsintendent och var mycket produktiv i sitt skapande arbete. Bland annat skrev han orden till den mycket kända psalmen *Wir danken dir, Herr Jesu Christ, dass du für uns gestorben bist*.²⁹ I Finlands nationalbibliotek bevaras dessutom två av Fischers bönböcker från år 1600, inbundna i samma band.³⁰ Bandet (205x155x68 mm) är bundet i wittenbergsk stil; bandet har pärmar av trä som överdragits med vitt svinläder, dekoren är gjord med blindtrycksteknik. På frampärmen visas korsfästningsscenen tryckt med plättstämpel. Mittpartiet ramas in av dekor gjord med en rullstämpel med fyra allegoriska gestalter: Fides, Spes, Caritas och Prudencia. Ramen utgörs av en rullstämpel med växtmotiv. Bakpärmens dekor är liknande, i mittpartiet av pärmen finns Sachsens vapen gjord med plättstämpel. Texten lyder: *CHVRFVRST ETC D VON GOTTES GNADE AVGVSTVS HERZOG ZV SAXEN*. Om mäs-taren, som bundit in denna bok, finns det inga uppgifter, men i dekoren har man använt en graverad plättstämpel tillägnad August, kurfurste av Sachsen.³¹ På basis av detta kan man dra slutsatsen att boken är bunden vid Dresdens hov. Troligen har denna plättstämpel tillhört bokbindaren Jakob Krause vid hovet i Dresden. Bokens sidoryggar har färgats röda, bandet har smala beslag av mässing. I ryggen finns fyra par snörningar, ryggen saknar dekor. Boken är väl bevarad

Genom att jämföra band som tidigare attribuerats till Meuser,³³ deras stämplor, dekor och estetiska ide, samt med hjälp av tekniska medel, föreslår jag att det exemplar av Christoph Fischers Davids psaltare från år 1585, som uppbevaras i Finlands nationalbibliotek, har bundits in av Kaspar Meuser.

I litteraturen framkommer det i flera studier att det vid hovet i Dresden, vid sidan av band inbundna av Jakob Krause, även fanns bokband inbundna av Kaspar Meuser. Meusers status som bokbindare framkommer även i Christel Schmidts monografi, som baserar sig på arkiv- samt annat källmaterial. Trots att Kaspar Meuser ju var en av den tyska renässansen mest begåvade bokbindare, har hans person och produktion i årtal förblivit i skuggan av Jakob Krause, som var en av Tysklands mest betydande bokbindare under 1500-talet samt en av de mest kända hantverkare som använde och utvecklade den s.k. Nya stilen (renässansstilen). Först under 1900-talets första årtionden har man tack vare Hans Loubiers, Christel Schmidts, Ilse Schunkes, samt senare Konrad Rabenaus och Frank Aurichs forskningar identifierat och börjat uppskatta Kaspar Meusers produktion.

Hittills har man inte hittat några säkra uppgifter om var Kaspar Meuser hade studerat bokbindning. Den fyra år långa perioden som gesäll hos Jakob Krause bevisar, att då Meuser kom till hovet i Dresden var han dock ännu inte en färdig mästare och var inte redo att grunda en egen verkstad. Han var ännu tvungen att studera både ny teknik och dekor hos sin lärare. Det finns forskning enligt vilken Meuser kunde härstamma från staden Suhl i landskapet Thüring, där han föddes omkring år 1550. Likaledes har man också antagit att han skulle ha verkat i Wittenberg och Augsburg, där bokbindaren Kaspar Horneffer har rekommenderat honom för Jakob Krause.³⁴ Man har dock visat att Meuser anställdes som gesäll hos Jakob Krause år 1574.³⁵ Meuser började arbeta självständigt efter en mycket kort tid och ägde snart även personliga verktyg. Det väckte både lärarens och kurfurstens intresse och erkännande och år 1578 blev han den andra bokbindaren vid hovet. Det fanns också ett annat skäl därtill, nämligen att hovet var i behov en ny bokbindare då Krause insjuknade och behövde en ersättare.³⁶ Meusers arbetskontrakt var sämre än Krauses. Han var tvungen att mest sköta om böcker, som var ämnade för furstarnas resor. De dekorerades därför enklare och var pergamentband med lätta pärmar. Å andra sidan band de båda bokbindarna böcker både för kurfurstens bibliotek och för arkivet.³⁷ Efter Krauses död år 1585 blev Kaspar Meuser den viktigaste bokbindaren vid hovet. År 1587 köpte kurfursten Christian I mästarens stämpelarsenal av Jakob Krauses änka och gav den till Meuser. Meuser kom väl överens med den nya kurfursten. Man antar att det troligen berodde på att de hade en gemensam världsbild, den

kalvinistiska, men å andra sidan finns det inte bevis för detta. Tyvärr orsakade detta en brytning mellan Kaspar Meuser och den följande kurfursten Christian II och Meuser fördrevs från hovet. Man har även lagt märke till att det fanns skillnader mellan Jakob Krauses och Kaspar Meusers världsbild – man kan även ana detta i deras produktion.³⁸ Krause utgick i sina verk från den wittenbergiska bildvärlden, som är baserad på luthersk lära, medan hans elev fick influenser i sin stil från kalvinismen. Därför ser man ett mindre antal figurala scener från bibeln i band dekorerade av Meusers hand. Han använder mer av den fransk-italienska stilen och gör även mycket enkla kompositioner, där det enbart finns guldstreck och små enskilda stämplat.

Den fransk-italienska bokbindarstilen

Den bok som uppbevaras i Finlands nationalbibliotek är bunden i s.k. fransk-italiensk bokbindarstil. Utvecklingen av den fransk-italienska bokbindarstilen började på 1400-talets andra hälft, då en ny stil uppstod, som på ett avsevärt sätt skiljde sig från den medeltida bokbindarstilen, såväl i avseende på teknik som dekor. Denna stil spred sig från arabvärlden till Europa, först till Spanien och Italien, sedan även annorstädes. De viktigaste tekniska innovationerna var förgyllningstekniken samt att man bytte ut de tunga pärmarna i trä mot papp, som bestod av makulaturpapper som limmats samman. I bokbindningarna användes dyrt kvalitetsläder, som var väl bearbetat och tunt, i olika färger. Man använde mycket kalv- och getskinn. Även då det gäller bandens dekor tog man i bruk en ny form av dekorstil, som var allmän i österländska mattor och motiv (moresker, dvs. ornament av rankor, bandornament m.fl.). Dekoren i den fransk-italienska bokbindarstilen gjordes med ett flertal stämplat. De äldsta bokbanden utförda i denna stil härstammar från Venedig, från andra hälften av 1400-talet. Nymodigheterna som tagits i bruk i Italien spred sig mot norr via Mellaneuropa och det ungerska kungahuset. Sida vid sida med bokband med lätta pärmar av papp levde traditionen med bokband med pärmar i trä, utförda med blindtrycksteknik, dekorerade med metallbeslag, länge kvar på det tyskspråkiga kulturområdet. Den nya stilen och ornamenten började sprida sig och bli mera allmänna från och med 1520-talet. De på 1500-talet utkomna nya ornamentböckerna och grafiska bladen blev förebilder för bokbindarmästarna och graverarna av stämplat. I Tyskland var ornamentblad av Albrecht Altdorfer, Hans Holbein, Hans Burgkmair och Peter Flotner nya förebilder. Man utvecklade en teknik som förenade det gamla och det nya, där de nya motiven, bruket av tunt läder och ny förgyllningsteknik, existerade sida vid sida i samma band som hade pärmar i trä, metallbeslag och starka snören i bindningen.

Boken (143x205x75(80) mm) i Nationalbiblioteket är överdragen med rött kalvskinn och har tunna pärmar av trä. Kaspar Meusers bokband har både pärmar av trä och papp, men Jakob Krause använde nästan alltid pärmar av papp i sina band. De var dekorerade med förgyllningsteknik, ty det förtydligade motiv redan utförda med samma teknik.³⁹ I denna typ av band är fram- och bakpärmerna fodrade med papper. I bandets rygg finns fyra par snörningar, kapitalbanden är snörda i band av siden med en kombination av svart och gult. Detta färgval är mycket typiskt för Kaspar Meuser – han valde sällan en annan kombination. Bandet har inga beslag. Bokens övre, nedre och främre sidor är rikligt dekorerade med förgyllda och målade ornament. På frampärmen och bandets kanter samt i ryggen finns slitage, i övrigt är bandet väl bevarat. Bandet har dekorerats med hjälp av förgyllningsteknik. Man har felaktigt ansett att det rör sig om en teknik för läderskärningar.⁴⁰ För dekoren har man använt två stora, ovala plattstämplar med sigill, linjära tryckbokstavstyper för rubriken och 44 enskilda stämplat för pärmarna.

Attribueringen baserar sig på en katalog över Jakob Krauses och Kaspar Meusers stämplat. Katalogen är uppgjord av Christel Schmidt.⁴¹ Kaspar Meuser väckte uppseende redan under sina gesällår tack vare sina personliga och frodiga verk. Man anser att han var speciellt begåvad att tekniskt och med säker hand utföra dekoreringen. Typiskt för Meusers band i fransk-italiensk stil är en fri ström av ornament över hela pärmen och en upprepning av bas-elementen i dekoreringen, vars inverkan förstärks mot en tom bakgrund. Å andra sidan har Meuser en noggrann komposition där olika teman är förenade och bildar en helhet. Symmetriprincipen gäller på bandets pärmar och i ryggen, men sidorna är ofta fritt komponerade.

Bak- och frampärmen på detta band är komponerade på samma sätt, endast vapnet i mitten av respektive pärm är olika. På frampärmen finns ett stort vapen med 15 fält tillhörande kurfursten av Sachsen. Vapnet fanns i detta utförande vid kurfursten Augusts och även Jakob Krauses död år 1586, varför det kan anses att denna plåtstämpel tillhört Meuser. På bakpärmerna ses Brandenburgs vapen i 17 fält, som hänvisar till kurfursten Christian I:s hustru Sophia von Brandenburg. Dessa plattstämplar har Kaspar Meuser nästan alltid använt tillsammans i de verk som attribuerats till honom, den ena stämpeln finns på frampärmen, den andra på bakpärmerna. På detta sätt har de använts också på detta band.

Ett ornament föreställande en frodig ranka omgärdar plattstämpeln på frampärmen av detta band. Frampärmens dekor är en aning speciell. Kompositionen tar upp $\frac{1}{4}$ av pärmen och finns på frampärmens nedre del och på hela bakpärmerna. Överst på pärmen finns bokens titel jämte ett årtal, som

Christoph Fischer. Christliche einfeltige Auslegung des güldenens Kleinods, des Psalters Davids. Frampärm.

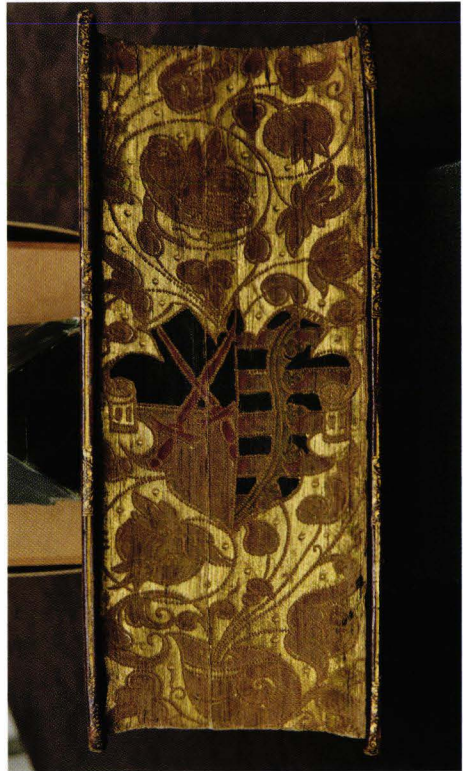
Foto: Finlands nationalbibliotek.

Christoph Fischer. Christliche einfeltige Auslegung des güldenens Kleinods, des Psalters Davids. Bakpärm.

Foto: Finlands nationalbibliotek.

*Christoph Fischer. Christliche einfeltige Auslegung
des güldenen Kleinods, des Psalters Davids. Sidrygg.
Foto: Finlands nationalbibliotek.*

även avser det år boken bundits in. I banden förekommer ofta ett årtal i titeln. Årtalet avser inte bokens tryckår utan det år den bands in. Temat i dekoren är linjerat på insidan. Kaspar Meuser använde större dekorationsmotiv och placerade dem inte så tätt i sin komposition som läraren Jakob Krause. Karakteristiskt för Meusers komposition är att den är riklig, men typiskt för honom är även pärmens fina uppdelning och festliga helhet. Till sin stil tillhör detta band övergången från renässans till tidig barock. Bandet har den frodighet som är typisk för barockstilen, men i kompositionen har man använt för en mästare i Lyon typiska metoder och teman i renässansstil. Jakob Krause hade under sin lärdomstid skolats av mästarna i Lyon, för vilka principen att använda enskilda stämplars i dekoren inte innebar en exakt skiss, utan betonade balansen i de centrala stämplarnas form. Kompositionen för dekoren gjordes utgående ur stämplarnas form.⁴² Även Kaspar Meuser följde denna princip.

Lämpliga hörnmotiv valdes för att matcha motivet i pärmens mitt. De bildades av kombinationer av plåtstämplar, så att både centrum och hörn betonades. I detta fall ser vi att det även är möjligt att följa ornamentet i skilda motiv. Pärmens komposition inramades ofta med rullstämplar eller av ett dekorband bestående av enskilda stämplars; Meuser gynnar mera en fin ram av streck. Både hos Krause och Meuser finner vi stämplars som använts i dekoringen av detta band.

Även dekoren på ryggen följer en viktig symmetriprincip. Enligt den allmänna principen är området mellan snörningarna delat i tre delar och dekorerat med smala dekorationsband. Den mellersta delen har olika dekoration. Dekorationen för hela ryggen utgår från denna princip. En andra princip rör valet av motiv. I allmänhet dekorerades ryggen med smala geometriska dekorationsband. I detta fall har man följt symmetrin, men ryggen är dekorerad med en frodig och dynamisk moresk.

I ryggens dekor har 33 stämplat använts. De frodiga moreskerna skapar en lyxigt dekorativ effekt. Sidorna är förgyllda och övertäckta med växtornament, vilka följer ett vackert, på frihand skisserat, tema i enlighet med ornamenten på pärmarna. På den främre sidan har Sachsens vapen målats för hand. För Kaspar Meusers band är det typiskt att ett av motiven på pärmarna, återges med fri hand på sidoryggarna. Hans favoritmotiv är en stor solros, som man ofta finner på både pärmarna och sidoryggarna av de band han förfärdigat.

Ett vackert exempel är den till Meuser attribuerade niodelade serien av Martin Luthers verk. I dekoren av dessa band har Meuser använt ett motiv som föreställer en stor solros, vars dynamiska form på fri hand även finns på sidoryggen av detta band. Ilse Schunke attribuerade dessa band till Meuser år 1953. Schunke har antagit att dessa nio band är de vackraste och av högsta kvalitet i Meusers produktion. Hon nämner även att användningen av solrosen som motiv endast är typiskt för Meuser. Jakob Krause hade ingen stämpel av denna typ. Ett band i serien har en dekorerad sidorygg, på samma sätt som det band som uppreparas i Finlands nationalbibliotek.⁴³

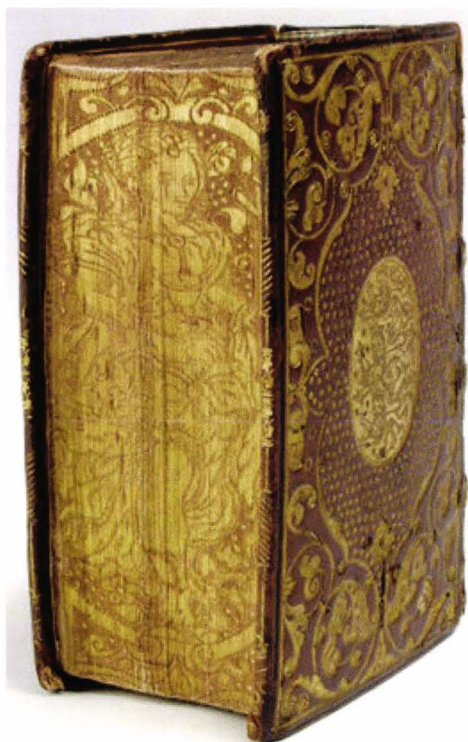
Som jämförelse har jag valt två bokband attribuerade till Kaspar Meuser från Lädermuseet i Offenbach. Det första bandet är en psalmbok från år 1570, som är inbunden år 1581.⁴⁴ Bandet har pärmar av papp och boken är överdragen med kalvskinn, kapitalbanden är svart-gula och dekoren är utförd med förgyllningsteknik. På frampärmen finns Sachsens vapen och kurfursten Augusts initialer, A(ugust), H(erzog) z(u) S(achsen), C(hurfurst) samt årtalet då boken är inbunden. Dekoren bildas av moresker. På bakpärmen finns det vapen som tillhört Anna av Danmark, kurfursten Augustus hustru. Båda vapenstämplarna har tillhört Kaspar Meuser. Kompositionen är även i detta band inramad av en gyllene linje. Bandets rygg är smyckad på klassiskt vis med smala dekorationsband. Bokens sidor är förgyllda och ornamenterade med bandornament, och på främre sidan ses trohetens allegori Fides i en frodig dräkt. Fides håller en vas i sin hand. På den övre sidan finns huvudmarskalkens och på nedre sidan Sachsens vapen. 35 stämplat har använts i dekoren. Likadana stämplat har använts för att dekorera detta band och det som finns i Finlands nationalbibliotek.

En annan till Kaspar Meuser attribuerad bönbok härrör sig från år 1580, då bokentroligen även bundits in.⁴⁵ Bokbandet har pärmar av trä och det är

överdraget med kalvskinn. Pärmarna är profilerade, kapitalbanden är gula. Beslagen av mässing är försvunna. Pärmarna är dekorerade med moreskornament, som ramas in av en linje i guld. Principerna för dekoreringen är liknande som för den föregående boken, men här ser vi en kombination av den fransk-italienska och tyska bokbindarstilen. Inom den tyska stilen är det typiskt att banden har profilerade pärmarna av trä, beslag av mässing, tjockare läderöverdrag och teman som är tryckta djupt i skinn, vilket även ses här. Å andra sidan är valet av motiv, användandet av förgyllningsteknik, kapitalband i siden och ornamenterade, förgyllda sidor typiska drag för den fransk-italienska bokbindarstilen. I dekoreringen av detta band har använts rikligt med stämplar attribuerade till Meuser samt samma stämplor som vi ser på det band som uppbevaras i Finlands nationalbibliotek.

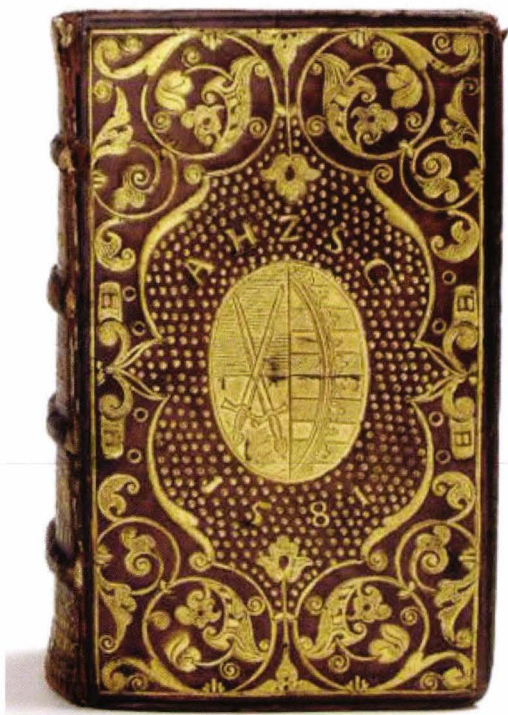
Peter Flötners *Kunstabuch* från år 1549 innehåller rikligt med förebilder för rankornament. Krauses och Meusers stämplor har troligen fått influenser av dessa, ty en del av stämplorna är exakta kopior av Flötners motiv. Även i pärmens komposition i detta band kan man se starka influenser från Flötners *Kunstabuch*. Heinrich Rottinger har antagit, att Hans Rudolf Manuel Deutsch gjort delarna efter *Kunstabuchs* modellblad.⁴⁶ Enligt Thieme-Becker är de flesta av bladen attribuerade till Flötner.⁴⁷

Flötners *Kunstabuch* var i likhet med många grafiska ornamentblad utan konkret mål och målgrupp. Den riktade sig inte till hantverkare inom den

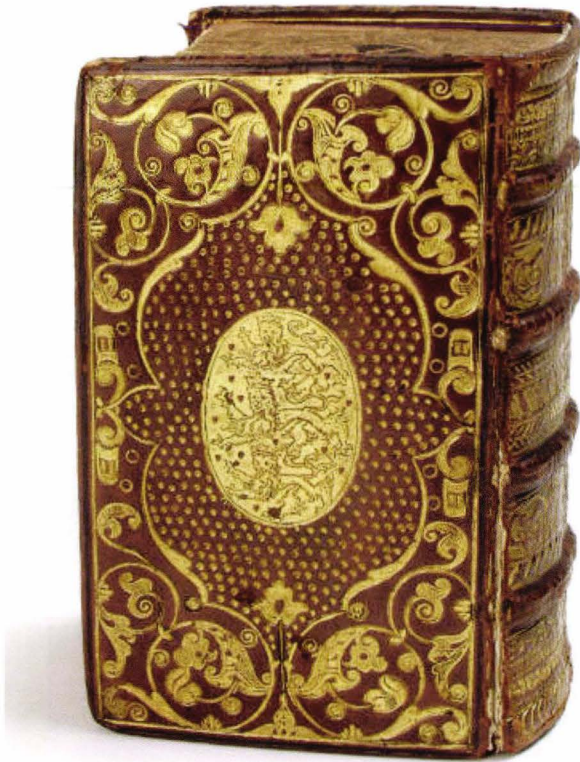

Kirchengesang, Frankfurt, 1570. Främre sidryggen. Offenbach Ledermuseum.

*Kirchengesang, Frankfurt, 1570.
Frampärm. Offenbach Ledermuseum.*

Kirchengesang, Frankfurt, 1570. Deutsches Ledermuseum, Inv. Nr. 10061. Främre sidan (t.v.) och rygg (t.h.). Offenbach Ledermuseum.

*Kirchengesang. Frankfurt, 1570.
Bakpärm och rygg. Offenbach
Ledermuseum.*

konkreta branschen för dekor av produktion, utan den var i det fallet abstrakt och gjorde det möjligt att variera ornament och motiv samt i förenklad form använda dessa i konstindustrin. Flötners teckningar och skisser var ofta alltför originella och invecklade för att kunna användas direkt som modellbilder. De strävade närmast till att verka som inspiration.

Ilse Schunke har antagit, att banden kunde ha haft sina förebilder i Flötners skisser, med tillhjälp av vilka det varit möjligt att fylla hela bandets pärm med dekor. Å andra sidan har Schunke hävdat att de tyska bokbindarna aldrig tidigare hade följt grafiska förebilder till den del det gällde banden i fransk-italiensk stil och Flötners skisser. Stämplarnas gravörer har använt sig av flera ornament och motiv ur Flötners *Kunstabuch*, och man kan finna dem i de samtida tyska bandens dekor. Flötners ornamentskisser har framförallt inverkat just på bandens dekor och det har skett genom gravörernas stämplat. Ur band av denna typ – dekorerade med förgyllningsteknik och moreskmotiv – utvecklades så småningom en tradition som gällde klassiska verk uppskattade inom akademiska kretsar. Till band av denna typ hörde även att bandets sidoryggar var ymnigt dekorerade med ornament. Det gjorde bandets utseende festligt och lyfte fram innehållets värde.⁴⁸

Bokbanden vid hovet i Sachsen har spelat en betydande roll i utvecklingen av de tyska inbundna böckerna i renässansstil. De sachsiska furstarna har spe-

lat en lika viktig roll i utvecklandet av bokbindarkonsten tack vare sitt intresse för allt nytt.

En speciell uppmärksamhet kan fästas vid kurfursten August, på vars begäran biblioteket grundades år 1556.⁴⁹ Senare, på 1800-talet, blev hovbiblioteket ett offentligt kungligt bibliotek och på 1900-talet Dresdens offentliga bibliotek. Under andra världskriget skadades biblioteket och dess samlingar allvarligt. Under kriget förvarades det bästa ur Krauses samling i källaren till

Bönbok 1580. Bakpärm (t.h.) och främre sida (nedan). Offenbach Ledermuseum.

Japanska palatset i Dresden. Palatset skadades under ett bombanfall och fylldes med vatten. Efter många om och men förvandlades största delen av rariteterna till pappersmassa.⁵⁰ Dessutom fördes 985 bokband ur Jakob Krauses samling, som omfattade 1165 band, till Moskva.⁵¹ Det saknas uppgifter om hur många exemplar samlingen av Kaspar Meusers bokband omfattat. År 1923 räknade Christel Schmidt i sin monografi upp nästan 70 band, men efterkrigstiden har fört med sig förändringar. Exemplaret i Nationalbiblioteket är ett nytt tillägg. Nationalbibliotekets två böcker, som tillhört kurfurstarna i Dresden, ingår som en del av donationen från S:t Petersburgs vetenskapsakademi. Att de ingått i samlingen från de kurländska furstarnas bibliotek, antyder att man i samlingarna kan finna även andra band som härstammar från hovbiblioteket i Dresden.

Källor och litteratur

Otryckta

http://www.bautz.de/bbkl/f/fischer_c.shtml

<http://www.slub.-dresden.de/sammlungen>

Tryckta

Aarteet. Skatter. Treasures. Näyttelyluettelo. Kansalliskirjaston Gallerian julkaisuja nro 7. Helsinki 2005.

Angerer, M. 1983: *Peter Flötners Entwürfe. Beiträge zum Ornament und Kunsthandwerk in Nürnberg in der I. Hälfte des 16. Jahrhunderts.: Studien zu Peter Flötner.* München.

Aurich, Frank 1998: *Meusers schlichte Eleganz.* Gutenberg Jahrbuch.

Benzing, Josef 1982: *Die Buchdrucker des 16. und 17. Jahrhunderts im deutschen Sprachgebiet.* Beiträge zum Buch- und Bibliothekswesen. Bd 12. Wiesbaden.

Berliner, R, Egger, E. G. 1981: *Ornamentale Vorlageblätter des 15. bis 19. Jahrhunderts. Bd 1. Textteil.* München.

Biographisch-Bibliographisches Kirchenlexikon. Verlag Traugott Bautz.

Drucker/Verleger-Datei. Herzog August Bibliothek, Wolfenbüttel.

Fischer, Christoph 1585: *Christliche einfeltige Auslegung des gülden Kleinods, des Psalters Davids was man daraus in diesem letzten elenden betrübtten leufften für Lehr, Trost und ermahnung nehmen solle. Der Erste Theil vom ersten Psalm biss auff den 26.* Durch Christophorum Fischer den Eltern Lüneburgischen General Superintendenten zu Sell. Durch Andreas Morgenrodt, Dressden. Finlands nationalbibliotek, MD. 754. II.12.

Fischer, Christoph 1585-1587: *Christliche einfeltige Auslegung des gülden Kleinods, des Psalters Davids was man daraus in diesem letzten elenden betrübtten leufften für Lehr, Trost und ermahnung nehmen solle. Der Erste Theil vom ersten Psalm biss auff den 26.* Durch Christophorum Fischer den Eltern Lüneburgischen General Superintendenten zu Sell. Dressden: Durch Andreas Morgenrodt, 1585-1587.

Fischer, Christoph 1600a: *Christliche vnnnd einfeltige Erklerung, der gnadenreichen Historien, des*

- Leydens vnnnd Sterbens hochtröstlicher Aufferstebung vnnnd siegreicher Himelfahrt, vnsers lieben Herrn Jhesu Christi, [---]. [---]. Gedruckt zu Schmalkalden: Bey M. Schmück. - [804]s. ; ill.; 4 (200mm). 785.V.6(1).*
- Fischer, Christoph 1600b: *Christliche vnnnd einfeltige Auslegung der sieben Wort vnserslieben Herrn Jhesu Christi, die er am Stamme des heiligen Creutztes, [---] geredet hat. Gestellt in sieben Predigten, [---]. Gedruckt zu Schmalkalden: Bey M. Schmück. - [148]s.; 4 (200mm). 785.V.6(2).*
- Havu, Sirkka & Lebedeva, Irina (red.) 1997 : *Collections donated by the Academy of Sciences of St Petersburg to the Alexander University of Finland in 1829: an annotated catalogue.* Helsinki University Library. Helsingin yliopiston kirjastonjulkaisu ; 61. Helsinki.
- Heidenreich, Esaias 1580: *Gebetbuch mit Holzschnitten, Leipzig.* Deutsches Leder-museum, Inv. Nr. 180, Kat. Nr. 1.24.13, Heft 1. Offenbach.
- Kirchengesang. Frankfurt, 1570.* Deutsches Ledermuseum, Inv. Nr. 10061, Kat. Nr. 1.24.11, Heft 1, Offenbach 1974.
- Luther, M. 1583: *Der Erste Teil ... vom XVII. jar an/ bis auff das XXII. Zum Vierdten mal ge-druckt/ aller ding dem Ersten vnd Andern Druck gleich/ on was nach ordnung der zeit etwas geendert ist.* Jhena : Rebart [u.a.], 1575. Bd. 1-9, Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel, Li 4.265. *Multiplikationstabellen.* Durch Andreas Morgenrodt.
- Rabenau, Konrad 1994: *Deutsche Bucheinbände der Renaissance um Jakob Krause Hofbuchbinder des Kurfürsten August I. von Sachsen.* Bd 1. D Der Dresdner Hofbuchbinder Kaspar Meuser. Brüssel.
- Raute, Georg 1584: *Leichpredigt. / Bei dem Begrebnus / der [---] Gottselichen Fraven / Katharinae / Des Erborn [---] Abraham [---].* Dressden: Durch Andreas Morgenrodt.
- Illusterrissimi ac potentissimi principis ac domini Christiani Ducis Saxoniae Illustris bibliotheca cum duobus indicibus in ordinem redacta Anno 1588;* Sebastian Leonhart. SluU: Bibl. Arch. I. Ba 24.
- Reske, Christoph 2007: *Die Buchdrucker des 16. und 17. Jahrhunderts im deutschen Sprachgebiet.* Wiesbaden.
- Schmidt, Christel 1923: *Jakob Krause: ein kursächsischer Hofbuchbinder des 16. Jahrhunderts.* Leipzig.
- Shunke, Ilse 1943: *Leben und Werk Jakob Krauses.* Leipzig.
- Schunke, Ilse 1953: *Meister und Meisterwerke der Buchbinderkunst. Jakob Krause.* Stuttgart.
- Schunke, Ilse 1956/57: "Vorläufiges Verzeichnis der in der Sächsischen Landesbibliothek zu Dresden erhaltenen Krause-Einbände", *Zentralblatt für Bibliothekswesen.* 1956/57.
- Schunke, Ilse 1954: "Vom Einfluss der ornamentalen Vorlageblätter auf den Einbandschmuck", *Gutenberg-Jahrbuch.* 1954.
- Schöttgen, Christian 1740: *Historie derer Dresdnischen Buchdrucker.*

Noter

- ¹ *Föredraget och forskningen har understöts av Suomen Tiedeakatemia Emil Öbmans Stiftelse, Kalevi Kuitumens Stiftelse samt Kurt och Marga Möllgards Stiftelse.*
- ² Havu & Lebedeva 1997, 22.
- ³ Kurland blev självständigt år 1561. Den första kurländska hertigen var Gotthard Kettler. Hans ättlingar regerade ända till år 1737, varefter ätten Biron tog över makten. Ryssland regerade över Kurland från och med år 1710.
- ⁴ Havu & Lebedeva 1997, 23.
- ⁵ Havu & Lebedeva 1997, 23.
- ⁶ Havu & Lebedeva 1997, 24.
- ⁷ Fischer 1585.
- ⁸ Schöttgen 1740.

- ⁹ Schöttgen 1740, 11.
- ¹⁰ Schöttgen 1740, 11.
- ¹¹ *Är känd endast i samband med Gimel Bergens liv, men jag [Cb. Schöttgen] kan inte säga att jag skulle ha sett ett enda av hans verk.* Enl. Schöttgen 1740, 13.
- ¹² Benzing 1982, 89.
- ¹³ Reske 2007, 166.
- ¹⁴ Drucker/Verleger-Datei. Herzog August Bibliothek, Wolfenbüttel.
- ¹⁵ Aurich 1998, 305, 307.
- ¹⁶ Fischer 1585-1587.
- ¹⁷ *Multiplikationstabellen* 1583.
- ¹⁸ Raute 1584.
- ¹⁹ Berlin, Staatsbibliothek Preussischer Kulturbesitz (Sigel:1), Sächsische Landes- und Universitätsbibliothek (Sigel:14), Jena, Thüringer Universitäts- und Landesbibliothek (Sigel:27), Wolfenbüttel, Herzog August Bibliothek (Sigel:23), Biblioteca Palatina.
- ²⁰ Aurich 1998, 310; *Registratur über die Theologischen Bücher.*
- ²¹ *Illustrissimi* 1588.
- ²² *Illustrissimi* 1588.
- ²³ Jakob Krause dog år 1585. Denna katalog har troligen uppgjorts av Kaspar Meruser, som även utfört bokbanden i katalogen.
- ²⁴ Frank Aurich anser att orsaken till ett stort antal exemplar står att finna i vad donationen var ämnad för. Se Aurich 1998, 306.
- ²⁵ Aurich 1998, 310.
- ²⁶ [---] 82.83.84. *Idem über alle 6 tbell in rot / 85.86.87. leder vergult mit churff. wappen* [---]. Se denna artikel samt Aurich 1998, 306.
- ²⁷ *Mit Churfürst Gnaden zu Sachsen Freyheit.*
- ²⁸ Hedwig av Danmark gifte sig med Christian II år 1602, de var barnlösa.
- ²⁹ http://www.bautz.de/bbk1/f/fischer_c.shtml; Biographisch-Bibliographisches Kirchenlexikon.
- ³⁰ Fischer 1600a ; Fischer 1600b.
- ³¹ Kurfursten av Sachsen August I tillhörde Alberts linje av den Wettinska dynastin; han levde 1526–1586, och regerade 1532–1586.
- ³² Kaspar (Caspar) Meuser.
- ³³ Aurich 1998, 305.
- ³⁴ Shunke 1943, 97.
- ³⁵ Rabenau 1994.
- ³⁶ Shunke 1943, 96.
- ³⁷ Rabenau 1994.
- ³⁸ Rabenau 1994.
- ³⁹ Schunke 1953, 17.
- ⁴⁰ *Aarteet. Skatter. Treasures. Näyttelyluettelo* 2005, s. 43, nr 32: Läderskärningstekniken förekommer på 1300- och 1400-talen, de mest kända exemplen på dylik teknik är de bokband som är dekorerade med den nymbergska läderskärningstekniken.
- ⁴¹ Schmidt 1923, 83.
- ⁴² Schunke 1953, 20.
- ⁴³ Luther 1575.
- ⁴⁴ Schunke 1953, 20.
- ⁴⁵ Heidenreich 1974.
- ⁴⁶ Berliner et al. 1981, 63.
- ⁴⁷ Thieme-Becker 1999, 114.
- ⁴⁸ Schuncke 1954; Angerer, M. 1983.

⁴⁹ Som årtal för grundandet av Dresdens hovbibliotek har föreslagits 1555 eller 1556.

⁵⁰ Schunke 1956/57, 17.

⁵¹ <http://www.slub.-dresden.de/sammlung>

